

ISTORIA, DOMENIU DE CUNOAȘTERE SAU ȘTIINȚĂ

*Iordache Eleonora Rodica, drd.,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău*

CZU: 930.1

Abstract

The present study aims to establish the scientific framework of the field of history, and the challenges of theories regarding history as a simple field of knowledge.

History, a field of knowledge, is approached through theories related to the space of futurology or economics research. They exacerbate the individualistic character of contemporary society and the administrative, economic dimension of the data provided by history.

The conclusions are aimed at identifying the epistemological framework of the science of history: the genetic perspective - related to the forms of knowledge that determine the genesis of the research field; the axiomatic perspective - related to the consolidation of the conceptual apparatus, the validation of the theories that start from concepts, normativity and last but not least to the validation of the methodology that ensures the progress of the scientific field

Key-words: epistemology, historical fact, facts of repetition, facts of succession, history, science

Istoria, privită doar din perspectiva unui domeniu de cunoaștere, se delimitează de ramura științelor socioumane prin câteva teorii, care țin de spațiul cercetării futurologiei sau al științelor economiei, pe care le vom exemplifica, după cum urmează:

- a. **Teoria valurilor** (Alvin Toffler – 1928-2016, reputat publicist, om de afaceri, întemeietor al futurologiei).
- b. **Teoria inconsistenței faptului istoric** (Paul Veyne – 1930 - prezent, arheolog și istoric francez; Oswald Spengler, istoric german – 1880-1936)

Teoria valurilor pune în valoare un model al evoluției umane care are drept unic punct de referință, schimbarea. Lipsit de orice reper teleologic, acest resort generează fie individualism exagerat, fie o deposedare de voință a persoanei. Într-o atare ecuație, indivizii devin fie exponenții lamentabili ai unei societăți schizoide, fie o masă folositoare statisticilor – în ambele cazuri, fără istorie. Această societate nu poate recunoaște în istorie decât un palid și fragil domeniu de cunoaștere.

În succesiunea valurilor, prefigurată de Al. Toffler, se disting următoarele etape:

- a) perioada între preistorie și mijlocul secolului al XVIII-lea (perioada agrară);
- b) perioada generată de Revoluția Industrială, până la Al Doilea Război Mondial;
- c) era tehnologică. De aici, istoria eșuează în mrejele societății celui de-al patrulea val [7, p. 514], în latura cantitativă.

Din perspectiva celui de-al patrulea val, nu „omul nou” este prototipul modelator, ci principiile ordonatoare care creează locul comun al unei civilizații. Istoria devine doar un reper de administrare contabilicească al acestui spațiu al schimbărilor. Abordarea este criticată de un reputat cercetător francez – Francois Furet (1927-1997), membru onorabil al Academiei Franceze. Tendința asimilării istoriei unui domeniu de cunoaștere subordonat studiilor cantitative face obiectul observațiilor cercetătorului. Pericolul este acela de a transforma istoria într-o economie orientată arbitrar spre prezent, viitor sau trecut, „adică, de a umple, pentru secolele anterioare alor noastre și pe modelul conturilor naționale actuale, toate coloanele unui tabel imaginar de input-output ... pledând pentru o cuantificare totală și sistematică”. Un asemenea model, conform tendințelor societății celui de-al patrulea val, ar contribui decisiv la „eliminarea arbitrarului în alegerea datelor și pentru utilizarea de modele matematice în prelucrarea lor, plecând de la conceptul echilibrului general așa cum poate fi el astăzi importat din economia politică în istoria economică” [6, p. 66].

Istoria, domeniu științific abordat epistemologic, necesită o abordare bipolară față de care intervențiile cantitative nu reprezintă decât aplicații palide, cu aporturi fragile și nedefinitorii. O abordare epistemologică include:

- a) Perspectiva genetică – legată de formele de cunoaștere care determină geneza domeniului de cercetare.
- b) Perspectiva axiomatică – legată de consolidarea aparatului conceptual, validarea teoriilor care pornesc din concepte, prin intermediul axiomelor și legilor de cercetare istorică și, nu în ultimul rând, de validarea aparatului teoretic în paradigma epistemologică, care asigură progresul domeniului științific.

Față de stadiul cunoașterii științifice fundamentat pe criteriile mai sus menționate, modelul cantitativ previzionat de teoria valorilor este, o dată în plus, pernicios pentru societățile care, din cauza cenzurilor secolului al XX-lea, nu au experimentat în profunzime structuralismul. Deschiderile unor astfel de societăți sunt afectate și din perspectiva aripilor frânte ale educației, cărora le este amputată posibilitatea retrospectivei, în speranța redescoperirii unor soluții vechi, pentru probleme noi. „Creșterea cunoașterii științifice, acumulată istoric, este validată epistemologic sub unghiul judecăților și raționamentelor proprii domeniului, care articulează conceptele fundamentale în cadrul teoriilor generale” [4, p. 30].

Teoria inconsistenței faptului istoric – Paul Veyne aprecia, în lucrarea sa, „Cum se scrie istoria”, că faptele istorice interesează doar din perspectiva impulsului de moment. Dacă, prin excepție, ne-am orienta către ordinea variației în timp, acestea vor deveni semnificative, numai din punctul de vedere al necunoscutelor care dau nuanță secvențialității.

Teoria afirmă interesul autorului față de două aspecte definitorii pentru faptul istoric:

- a) particularitatea care definește evenimentul istoric;
- b) imprevizibilitatea apariției evenimentului istoric.

Paul Veyne afirmă: „faptele sunt luate fie ca individualități, fie ca niște fenomene în spatele cărora se află un invariant ascuns” [8, p. 9].

Într-o astfel de abordare, istoria este lipsită de privilegiul unui cadru științific care să urmărească legități sau aspecte de ordin sistemic. Ca atare, inconsistența faptului istoric este dată de originalitatea acestuia, de irepetabilitatea lui, ducând istoria la marginea repertoriului științific, ale cărui elemente determinante: a) aparatul conceptual fix și b) normativitatea, lipsesc.

Teoria inconsistenței faptului istoric este, între altele, formulată și de Oswald Spengler. Acesta se îndreaptă către următorul șir de interogații:

- a) existența unor combinații unice de fapte istorice, care să ducă la definirea evenimentelor;
- b) existența unor prototipuri umane, care să răzbată preponderent și obiectiv din lanțul faptelor istorice;
- c) existența unui sens aprioric în înșiruirea de fapte istorice [10, p. 3].

Teoria inconsistenței faptului istoric este strâns legată de **teoria cunoașterii**, elaborată de Arthur Schopenhauer (1788 – 1860), în „Lumea ca voință și reprezentare”. Schopenhauer are în vedere incapacitatea istoriei de a se desprinde de experiență. El afirmă că istoria „niciodată nu cunoaște particularul prin intermediul generalului, ci trebuie să înțeleagă particularul în mod direct și continuă să se târască pe tărâmul experienței, în timp ce științele autentice plutesc deasupra acestuia, deoarece ele au dobândit concepte cuprinzătoare cu ajutorul cărora domină particularul” [9, p. 466]. Totodată, în viziunea lui Schopenhauer, raportul dintre adevăr și general este inversat. În „științele autentice, particularul și individualul constituie cele mai mari certitudini” [9, p. 468]. În istorie, invers, particularul este ascuns în negura timpurilor, fiind cu

atât mai incognoscibil pe cât de îndepărtat s-a produs momentul forței sale. În aceeași viziune, o știință autentică se îndreaptă către a evidenția latura ontologică pe care istoria o neagă indirect, depinzând iremediabil de „particularul și singularul în contingenta lui, de ceea ce există odată și apoi nu mai e de-a pururi, intricațiile efemere ale universului uman care se deplasează ca norii purtați de vânt, deseori metamorfozați complet de cel mai neînsemnat vânt” [9, p. 469].

Lucrarea noastră își propune într-o primă etapă să dovedească statutul istoriei la nivel de știință socioumană. Teoriile care se situează împotriva demersului nostru, detaliate anterior, speculează asupra:

A. derizoriului finalităților propuse de istorie în raport cu reperatele unui prezent diluat de rapiditatea progresului tehnic;

B. inconsistența aparatului obiectiv al științei.

Față de acestea ne vom pronunța după cum urmează:

Față de:

A. derizoriului finalităților propuse de istorie în raport cu reperatele unui prezent diluat de rapiditatea progresului tehnic, argumentăm apartenența istoriei la domeniul științific, după cum urmează:

În definiția istoriei ca știință, diatriba celor care sunt de părere că „invariabilul ascuns” [8, p. 9] din spatele faptului istoric face demersul științific ineficace, a fost introdusă în contextul unei paradigme culturale diluate de cercetarea cantitativă, care se suprapune până la a substitui cercetarea fundamentală.

Soluția, atât în istorie cât și în pedagogie, este dată de revenirea la studiile fundamentale, redescoperirea principiilor care asigură sămburele de invariabilitate, oaza de constanță, demersul fiind salutar atât față de observațiile privind desuetudinea finalităților, cât și pentru inconsistența aparentă a domeniului științific.

Dat fiind faptul că cercetarea noastră se desfășoară în spațiul european, vom porni în identificarea surselor de bază, de la un concept, care alcătuiește locul comun al evoluției noastre, în cel mai secular sens al cuvântului: creștinismul. Din această perspectivă, vom observa că relația dintre cunoaștere și om este în cea mai mare măsură apropiată de noțiunea de „devenire”. Încă din perioada clasicismului grec, Aristotel afirma că, „toți oamenii poartă în fire aspirația de a ști” [1, p. 65]. Cu alte cuvinte, cunoașterea nu este dependentă de capriciile progresului societății sau de felul în care societatea se raportează la progres, deoarece scopul ei nu este instrumentat nici de societate, nici de efectele progresului societății, ci de statutul gnoseologic al ființei umane. În raport cu acesta, „cunoașterea și știința sunt autosuficiente, fără să aibă nevoie de o întemeiere suplimentară. Aristotel răstoarnă, astfel, complet, sensul aparent al ierarhiilor, căci toate celelalte ocupații umane sunt heteronome. Autosuficiența apropie astfel cunoașterea de actualizarea desăvârșită, adică de Dumnezeu” [1, p. 56].

Iată cum, din perspectivă creștină, dacă „restul animalelor trăiește având reprezentări și amintiri, dar rămâne puțin părtaș la experiență” [1, p. 57], omul tânjește intrinsec către asumarea devenirii sale. Doar în felul acesta omul își îndeplinește țelul aprioric de a ști, căci „știința și arta [1, p. 56] se înfăptuiesc, la oameni, prin experiență” [1, p. 56]. Pentru a clarifica definiția artei, Aristotel afirmă: „Prin urmare, în ceea ce privește practica, experiența nu pare a se deosebi de artă. Ba chiar, oamenii experimentați reușesc mai bine decât oamenii fără experiență” [1, p. 57]. Aristotel definește experiența din perspectiva legăturii intrinseci cu particularul, spre deosebire de *artă*, unde prevalează cunoașterea generalului, însă nu exclude experiența, ci pornește de la ea, prin acumulări repetate, care duc implicit către înțelepciune [1, p. 57]. „Aceasta se întâmplă,

deoarece unii – artizanii – cunosc rațiunea de a fi a lucrului, în timp ce ceilalți oameni, nu. Căci oamenii cu experiență știu că are loc un efect, da nu știu de ce are el loc, iar ceilalți îl cunosc pe „de ce” și „rațiunea de a fi” a lucrului” [1, p. 57].

În atare context, fobia față de evenimentele aparent perimate ale istoriei sau față de panoplia arhetipală, pe care trecutul ne-o oferă, ar trebui să dispară, atâta vreme cât, atât generalul cât și particularul sunt percepute, din perspectiva artizanului aristotelic, pentru a răspunde nevoii apriorice a omului de a ști. Această nevoie este una contabilicească numai în zilele noastre, în contextul unei gramatici culturale deformate. Istoria care contabilizează evenimente nu a existat niciodată. Din cele mai vechi timpuri, aceasta a încercat să descopere sâmburele de constanță care l-a făcut pe Homer să pună sub auspiciile mitului experiențele, în parcursul lor de la particular, spre general, eminate din dorința de a transmite înțelepciune, nu senzații. Senzația progresului care ne macină prezentul, făcându-ne să credem că suntem imuni, autosuficiența, datorită evoluției este pernicioasă, deoarece aceasta nu ne dă sensuri, ci ne creează aparențe. Anticii se dumiriseră cu multe secole în urmă asupra derizoriului obiectivismului unilateral (progresul unei societăți care nu mai ține cont de subiecții săi): acesta „în nici o privință nu îl comunică pe „de ce”, de pildă, de ce este focul cald, ci ne comunică doar faptul că el este cald” [1, p. 58].

Scopul științelor are în vedere, deci, trecerea de la senzații, către cunoștințe particulare și mai apoi, către general. Se caută sâmburele de constanță, transformarea experienței în regulă, pentru ca mai apoi regula să fie retransmisă. Se dă astfel finalitate existenței umane. De ce să refuzăm acest privilegiu tocmai istoriei, un domeniu atât de plin de experiență hrăitoare?

Rețeta antichității pentru a face această trecere (de la particular către general) apelează la mitologie. Mitul, indiferent de sâmburele de adevăr pe care îl conține, sau de doza de ficțiune pe care o administrează, dispune subiectului căruia se adresează după criteriile „logicii imaginarului”. Mitul este „o construcție imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici „reală”, nici ireală, ci dispusă potrivit logicii imaginarului), destinată să pună în evidență esența fenomenelor cosmice și sociale în strâns raport cu valorile fundamentale ale comunității și în scopul de a asigura coeziunea acesteia” [2, p. 56]. Arhitectura istoriei se completează, în felul acesta, facil, cu poezia epică, lirică, tragedia și speciile literare care îmbogățeau viața cetăților grecești, festivalurilor care aduceau în prim-plan sursele de „moralitate și bune deprinderi, virtuțile nobleței, învățând despre rasă, cultură și chiar despre politică” [5, p. 13]. Pentru grecii antici, relaționarea cu trecutul nu întâmpină dificultăți epistemologice. Istoria este în rând, în egală măsură, cu poezia și filozofia. Istoria este știință.

Față de:

B. inconsistența aparatului obiectiv al istoriei, argumentăm apartenența istoriei la domeniul științific, după cum urmează:

Un argument suplimentar pentru a încadra istoria în rândul științelor este dat de raportul dintre adevărul științific și reperul temporal. Adevărul științific este tributar epocii istorice în care teoriile ni se revelează. Se poate întâmpla să existe erori care nu trebuie să ne îndepărteze de la finalitățile demersului științific. Astfel, chiar în științele naturale, „universul aristotelic este menținut, fără a fi aproape deloc contestat, până la Galileo Galilei, Descartes și Newton; atunci cedează locul în favoarea unui univers profund geometrizat, care se va prăbuși, la rândul lui, însă mult mai târziu, în fața revoluțiilor lui Einstein” [3, p. 48].

Din analizele filozofice precedente, observăm că nucleul științei, elementul său definitoriu este în mai mare măsură circumscris valorii teleologice a domeniului de cercetare. Această

dimensiune are în vedere direcționarea demersului științific către aflarea adevărului. Observăm, de asemenea, că știința nu este nici complet detașată și nici integral subsumată laturii practice. Experiența susține cunoașterea prin intermediul facilitării relației cu particularul, fără însă să poată să îl probeze într-o manieră consecventă. Experiența nu are caracter probatoriu, dar, reconfirmată, contribuie la atingerea scopului demersului științific. Atât experiența cât și știința au drept finalitate aflarea adevărului. Prima există, a doua se dovedește. „Pentru a putea dovedi, trebuie recurs la o operațiune și ea specifică cunoașterii științifice: trebuie izolate elementele din care se compune un fenomen” [12, p. 80]. Întrebarea esențială se referă la relația teleologică dintre știință, scop, respectiv fenomen. Conform filozofilor antici, finalitatea oricărei științe se află în adevăr. Atunci, fenomenele țin mai mult de mijloacele prin care putem să ajungem la aflarea adevărului, în contextul particular al celui ce îl caută – spațiul și timpul.

Apartenența istoriei la domeniul științelor socioumane este minuțios argumentată de teoria seriilor, susținută de Alexandru Dimitrie Xenopol (1847-1920), un reputat filozof al istoriei, membru al Academiei Române.

Teoria seriilor istorice – A. D. Xenopol pune bazele teoriei seriilor istorice, operând distinctiv între repetiție și succesiune. „Esențial în faptul de repetiție este producerea aceluiași fenomen, iar modificările pe care aceste repetiții diverse le pot prezenta nu reprezintă decât un accesoriu neglijabil. Pentru faptele de succesiune, dimpotrivă, elementul principal nu mai este partea asemănătoare, ci partea diferită. Acest element diferit constituie esența fenomenului, iar elementul repetat cade la rangul de accesoriu” [11, p. 40]. Această teorie propune descoperirea legităților care orânduiesc succesiunea faptelor din care se compune istoria. Xenopol insistă asupra erorii pe care unii cercetători o fac, incluzând științe precum istoria sau psihologia în arii circumscrise exclusiv noțiunii de spirit. Conform acelorași teze, istoria ar fi supusă imprevizibilului, succesiunilor fortuite. În timp ce nucleul științelor exacte se îndreaptă în mod fervent către o natură guvernată de legi și repetiții. Teoria seriilor istorice concluzionează asupra faptului că: „spiritul, la fel ca materia, prezintă fenomene de repetiție și că materia, la rândul său, a prezentat modificări în timp. ...Studiul naturii materiale rămâne incomplet dacă nu este privit și sub aspectul dezvoltării sale, ca în geologie, paleontologie sau în ce privește succesiunea viețuitoarelor pe suprafața pământului” [11, p. 40].

Elementele din care se compun fenomenele în istorie sunt, deci: faptul istoric, spațiul și timpul, care pot fi abordate la nivel de concepte fundamentale ale domeniului.

Faptul istoric poate reprezenta un adevăr istoric propriu-zis, dar nu ne putem mărgini la a-l echivala în mod exclusiv cu unicul adevăr al istoriei. Faptul istoric, față de știința istoriei, nu este suficient, cum nici experimentul nu este suficient în științele naturale pentru a le conferi valoare universală. Atât în științele naturale, cât și în științele umane, valoarea epistemologică a faptului / experimentului trebuie privită în raport cu spațiul și timpul. Din această perspectivă, faptul în sine se redefinește între repetiție și succesiune. Putem diferenția, astfel, între două categorii de fapte istorice:

- a) de repetiție;
- b) de succesiune.

Faptul istoric de repetiție este independent față de factorul timp, este universal. În raport cu spațiul, acesta poate să întrunească oricare dintre dimensiunile individual, general sau universal.

Faptul istoric de succesiune poate să aibă, în raport cu spațiul, aceleași delimitări anterior menționate. Particularitatea sa rezidă în individualitatea față de timp.

În acest cadru, universalitatea științelor exacte devine fragilă pentru că ea se confirmă în general în raport cu timpul, pe când, în cele mai multe cazuri, capătă caracter particular în raport cu spațiul. De notorietate este faptul că, deși succesiunea anotimpurilor este o lege universală, niciodată acestea nu vor parcurge aceleași etape în spații diferite. Experimentul rămâne, prin urmare, tributار particularității care l-a produs, nu este imuabil în esența sa. Faptele de repetiție generează legi, însă acest aspect nu este dat de subordonarea științelor de către lege, ci de plasarea repetiției în afara timpului, în ecuația știință – adevăr – fapt – spațiu – timp, rămâne loc pentru faptele de succesiune și principiile guvernatoare ale acestora. Așadar, „știința nu este întotdeauna un sistem de adevăruri universale. Ea este o cunoaștere a realității, o oglindă care reflectă în spirit fenomenele Universului, inclusiv pe cele ale spiritului însuși. Știința are ca obiect cunoașterea adevărului și orice disciplină care tinde spre aceasta este o disciplină științifică” [12, p. 80].

În concluzie, prin faptul istoric înțelegem acel concept fundamental care face obiectul cercetării istorice. Acesta este determinat de fenomene și factori de acțiune și diferențiat în funcție de repere temporale, între repetiție și succesiune. Faptul istoric de succesiune nu este susceptibil la repetiții fără alterarea substanței. Faptul istoric de repetiție este guvernat de legități, având caracter invariabil, indiferent de momentul producerii sale. Istoria, cu ajutorul mijloacelor specifice epocii ei, descompune sau recompune faptul istoric, în raport de coordonatele de spațiu și de timp, pentru a descoperi adevărul științific.

Față de această definiție, concepția lui A. Schopenhauer și adepții inconsistenței faptului istoric pot fi combătuți făcând apel la specificul faptelor de succesiune, care se pot referi la individual doar în raport cu timpul. Această trăsătură este aplicabilă inclusiv faptelor de repetiție, însă în raport cu spațiul. În atare context, în funcție de sistemul de referință ales – spațiu / timp există relații de coordonare și respectiv subordonare în legătură cu faptele istorice. Față de raportul cu individualul, vom preciza că, așa cum am arătat, „știința nu este întotdeauna un sistem de adevăruri universale. ...Ceea ce deosebește, în primul rând, un adevăr științific de un adevăr practic nu este universalitatea sa, ci faptul că primul este dovedit, pe când al doilea, nu” [12, p. 80].

Concluzii

Conform teoriilor futuriste, care mizează pe epuizarea resurselor subiective (vezi teoria valurilor a lui Alvin Toffler), evoluția omenirii în „al patrulea val” a determinat o societate în care indivizii nu se mai raportează la valori legate de persoană, ci la repere extrinseci, generate de schimbările rapide care îl fac pe om să piardă legătura cu sinele. În acest context, istoria nu mai este interesantă, mai ales în măsura în care faptele istorice se raportează la oameni și la trecutul acestora. Trecutul are valoare subiectiv-obiectivă; societatea schimbării este o succesiune de fațetări animate extrinsec, fără repere teleologice, eludând deci orice formă de subiectivism. Istoria obiectiv-obiectivă devine cel mult un instrument de administrare al unui număr de fapte istorice (evenimente, biografii) cu rol statistic, eminent decorative, ținând de estetica panopliilor muzeelor virtuale.

Dacă istoria devine inutilă din exterior, fragilitatea epistemologică a domeniului de cunoaștere, în măsura în care acesta mai stârnește interesul cuiva, este un alt impediment al repertoriului științific, surprins de teoria inconsistenței faptului istoric. Acesta este considerat echivoc de către istorici precum Paul Veyne sau Oswald Spengler. Conform acestei teorii, faptul istoric este inconsistent, pentru că nu este predispus către repetiție.

Teoriile care nu recunosc statutul științific al istoriei pledează asupra:

- a) derizoriul finalităților – explicat prin interogația: de ce mă interesează trecutul umanității, când prezentul este determinat în afara acesteia?
- b) fragilitatea aparatului științific – ancorat în experiențe irepetabile.

Caracterul științific al istoriei este demonstrat prin identificarea reperelor care compun parcursul teleologic al domeniului. Determinanții acestui parcurs sunt: a) factorii de acțiune; b) fenomenele; c) faptele istorice. Factorii de acțiune au, ca rezultat, fenomene, ale căror elemente componente dovedite contribuie la stabilirea faptului istoric. În această succesiune, istoriei i se poate contesta caracterul de știință doar în cazul în care ea n-ar reuși să dovedească adevărurile care o constituie .

Istoria este definită din perspectiva finalităților și nu din perspectiva dimensiunilor sale particulare. Scopul este identificat de locul comun al domeniilor științelor naturale, experimentale și al științelor socioumane, deopotrivă: aflarea adevărului. Legătura dintre domeniul științific și experiență / experiment nu este definitorie, univocă. Aceasta prezintă particularități, în funcție de reperul ales.

Dinamica factor – fenomen se desfășoară pentru toate domeniile științifice între două reperi: spațiul și timpul. Rezultanta lor, fapta / faptul științific, poate să se încadreze în funcție de pragul de evoluție / involuție în două categorii:

- a) fapte generale, de repetiție și
- b) fapte de succesiune.

Faptele de repetiție sunt sensibile față de reperul spațial, în timp ce faptele de succesiune sunt sensibile față de elementul temporal. Prin urmare, atât științele naturale, care stabilesc fapte de repetiție, cât și istoria, care stabilește fapte de succesiune, prezintă fluctuații, nu vulnerabilități, față de sistemele de referință, care formează cadrul de evoluție a științei: spațiul și timpul.

În raport cu particularul, ni se pare esențială deosebirea introdusă prin teoria seriilor istorice: „faptele de repetiție sunt esența faptelor singulare, ... în succesiune, faptele mai de durată pot fi stabilite independent de elementele de detaliu, care slujesc la formarea lor. Faptele mari ale istoriei sunt rezultatul faptelor mai mici și un rezultat poate fi întotdeauna constatat, chiar dacă nu se știe ce l-a produs” [12, p. 133].

Istoria este o știință pentru că, folosindu-se de trinomul factor – fenomen – fapt, poate să ajungă la un adevăr dovedit.

BIBLIOGRAFIE

1. ARISTOTEL. *Metafizica*. București: Ed. Humanitas, 2007.
2. BOIA, LUCIAN. *Istorie și mit în conștiința românească*. București: Editura Humanitas, 2011.
3. BRAUDEL, FERNAND. *Scrieri despre istorie*. București: Editura SNSPA, 2008
4. CRISTEA, SORIN. *Pedagogia, științele pedagogice, științele educației*. București: Editura Didactica Publishing House, 2016.
5. FINLEY, M. I. *Uzul și abuzul de istorie. De la miturile grecilor la Lévi – Strauss, trecutul viu și prezentul iluminat*. Traducere de VIVIA SÂNDULESCU. Chișinău: Editura Arc, 2002.
6. FURET, FRANCOIS. *Atelierul istoriei*. București: Editura Corint, 2002.
7. TOFFLER, ALVIN. *Al treilea val*. București: Ed. Politică, 1983.
8. VEYNE, PAUL. *Cum se scrie istoria*. București: Editura Meridiane, 1999.
9. SCHOPENHAUER, ARTHUR. *Lumea ca voință și reprezentare*. București: Ed. Humanitas, 2012, vol I și II.
10. SPENGLER, OSWALD. *Der Untergang des Abendlandes*. München: C. H. BECK Verlag, 1920.
11. XENOPOL, A. D. *Principiile fundamentale ale istoriei*. București: Ed. Albatros, 2003.
12. XENOPOL, A. D. *Teoria istoriei*. București: Ed. Fundației Culturale Române, 1997.